

„Atvaizdai“ ir jų kūryba popiežiaus Jono Pauliaus II „Laiške menininkams“

Inesė RATNIKAITĖ
Šiaulių universitetas

Pagrindinės sąvokos: *Kūrėjas, dieviškasis Menininkas, menininkas, gėris, atvaizdas, grožis, tiesa, menas, kūryba.*

Įvadas

Dauguma Jono Pauliaus II filosofinių-teologinių tekstų yra parašyti gana sudėtingu moksliniu stiliumi, reikalaujančiu įsiskaityti, įsigilinti. Tekstai pasižymi ne tik minties gilumu, bet ir teksto turtingumu, tikslingumu. Tikslingumas Jono Pauliaus II tekstuose – tai atidus kiekvieno žodžio ir žodžių junginio parinkimas. Turtingumas – tai kiekvieno žodžio ar žodžių junginio teikiama papildoma informacija, t. y. tikslingai parinkti žodžiai ir žodžių junginiai tiesiogiai kreipia į Šventąjį Raštą, Katekizmą ar kitą Bažnyčios dokumentą, kuriuose pateikiami išsamūs paaiškinimai. Taip esamas tekstas papildomas kitų tekstų teikiama informacija. Ji padeda aiškiau suprasti ir analizuoti Jono Pauliaus II tekstuose perteikiamą mintį.

Rašydamas laišką menininkams, popiežius pasirinko puošnų, metaforinį, meninį teksto stilių (ypač laiško pradžia ir pabaiga), išlaikydamas tą patį teksto tikslingumą ir turtingumą. Kaip rašė Benediktas XVI apie savo pirmtako laišką, Jonas Paulius II suderino popiežiškojo dokumento reikšmingumą su draugišku tonu (B e n e d i c t X V I 2009). Remdamiesi minėtomis nuorodomis į kitus tekstus, bandysime išryškinti prasminius Jono Pauliaus II „Laiško menininkams“ aspektus, atskleisti teksto teikiamą požiūrį, turinio analizę papildyti teologinėmis išvalgomis ir interpretacija.

Tyrimo *tikslas* – atskleisti popiežiaus Jono Pauliaus II „Laiške menininkams“ perteikiamą kūrybos ir menininko kaip Dievo „atvaizdo“ sampratą.

Uždaviniai:

1. Išryškinti prasminius popiežiaus Jono Pauliaus II „Laiško menininkams“ teksto aspektus;
2. Autoriaus mintis apie kūrybą ir menininkus susieti su Katalikų bažnyčios mokyimu, siekiant atskleisti metaforinių posakių reikšmę;
3. Pateikti Jono Pauliaus II laiške perteikiamos kūrybos ir menininko kaip Dievo „atvaizdo“ sampratos teologines išvalgas.

Metodai – turinio analizė, interpretacija.

Problema. Popiežiaus Jono Pauliaus II „Laiško menininkams“ pirmasis skyrius pavadintas „Menininkas – Dievo Kūrėjo atvaizdas“. Straipsnyje sprendžiami klausimai: kaip autorius viso laiško teksto mintimis apie grožį, gėrį, kūrybą, žmogų pagrindžia ir įprasmina teiginį, kad menininkas yra Dievo Kūrėjo atvaizdas; kokią prasmę suteikia menininko, esančio atvaizdu, kūrybai; kokius teiginio „menininkas yra Dievo Kūrėjo atvaizdas“ prasminius aspektus išryškina kūrybos laiško tekste aptarimas.

Popiežiaus 1999 m. Velykų sekmadienį paskelbtas laiškas menininkams plačiai apžvelgtas katalikiškuose mokslo leidiniuose (pvz., W y n n 2002), cituojamas meno problematiką nagrinėjančiuose darbuose (pvz., K a l a v i n s k a i t ė 2011). Laiške išreikštas mintis autoriai pasitelkia analizuodami kitas su žmogaus prigimtimi susijusias temas. Pavyzdžiui, Johno Riccardo straipsnyje „Menininkas kaip atvaizdas Dievo kaip Kūrėjo“ išryškina pagrindines Jono Pauliaus II „Laiško menininkams“ mintis siekdamas įvertinti, kiek meno vaidmens aptarimas susijęs su teisingu „Kūno teologijos“ supratimu.

Siekdami savo tikslo, daugiau gilinsimės į menininko kaip Dievo „atvaizdo“ sampratą bei prasminius jos aspektus.

Sąvokos „atvaizdai“ reikšmės interpretacijos

Jono Pauliaus II „Laiškas menininkams“ prasideda vaizdingu kreipiniu į „genialius grožio architektus“. Šis kreipinys, ypač žodžio „genialus“ pasirinkimas, išreiškia ir pagarbą, ir pasididžiavimą, ir pasitikėjimą tais, į kuriuos kreipiamasi, bei jų gebėjimais. Kartu išreiškiamas tam tikras lūkestis, išplėtotas tolesnėse laiško eilutėse. Lūkestis labiau siejamas su likusiais dviem kreipinio žodžiais: „grožis“ ir „architektas“. Žodis „architektas“ siejamas su kūrimu, statymu, organizavimu, t. y. pozityvia, progresyvia veikla, kurios metu kuriama kažkas nauja (priešinga griovimui). Tačiau didesnė reikšmė teikiama žodžiui „grožis“, kurio reikšmė, kaip minėjome, laiške yra išplėtojama, pateikiant šio žodžio interpretacijas ir sąsajas su kitais žodžiais. Keletas žodžio „grožis“ vartojimo atvejų Jono Pauliaus II tekste (žr. 1 lentelę):

1 lentelė

Žodžių „grožis“ ir „gėris“ sąsajos Jono Pauliaus II tekste

Jono Pauliaus II laiško mintys	Pagrindinė reikšmė
„Dievas apžvelgė visa, ką buvo padaręs, ir iš tikrųjų matė, kad buvo labai gera“ (Pr 1, 31)	Visa, kas Dievo padaryta, yra gera
„Grožis – regima gėrio apraiška, lygiai kaip ir gėris yra metaforinė grožio sąlyga“ (Jonas Paulius II)	Grožis – gėrio apraiška Gėris – grožio sąlyga
„Gėrio galia rado prieglobstį grožio prigimtyje“ (Platonas)	Grožio prieglobstyje – gėrio galia
„Atvaizdas gerbiamas ne dėl jo paties, jis yra vaizduojamojo objekto nuoroda“ (Jonas Paulius II)	Gėris ir Grožis – Kūrėjo atspindys (atvaizdas)

Pasitelkta Pradžios knygos eilutė iš *Šventojo Rašto* susieja vizualumą su gėrio kategorija: gera tai, kas matoma, tai, kas padaryta. Jonas Paulius II paaiškina minties esmę: grožis yra regima gėrio apraiška. Taigi, nematomas gėris (a-priorinė kategorija) reiškiasi per matomą grožį (empirika). Kitaip tariant, gėris negali reikštis per bjaurastį. Grožis – matomo gėrio reikimosi sąlyga. Gėris negali būti matomas per nieką kitą, tik per grožį¹. O ir grožis negali egzistuoti atsietai nuo gėrio, nes, kaip teigia Jonas Paulius II, gėris yra grožio sąlyga. Vadinasi, kaip gėris negali reikštis per bjaurastį, taip blogis negali reikštis per grožį.

Tačiau reikia atkreipti dėmesį į tai, jog gėris yra *metaforinė* grožio sąlyga. Taigi, iš esmės gėris ir grožis nėra sąlygojami vienas kito. Jie egzistuoja kaip visiškai savarankiški, vienas nuo kito nepriklausomi esiniai. Nesant gėrio grožis nenustoja egzistuoti ir atvirkščiai, nesant grožio, gėris yra pats savaime. Grožis yra matoma gėrio raiška, ne sąlyga. Gėris vadinamas grožio sąlyga (metaforine), nes pats grožis yra gėris – t. y. tai, kas gera. Ši mintis papildoma antikos mąstytojo, tikrąją būti mačiusio ne regimame, o idėjiniame pasaulyje – Platono teiginiu, kad gėrio galia glaudžiasi grožio prigimtyje. Teiginys laiške nėra plėtojamas, tačiau jau kitoje pastraipoje kalbama apie vaisių davimą. Tad „gėrio galia“ galėtume susieti su „vaisių davimu“, išvelgdami praktinį gėrio galios, slypinčios grožio prigimtyje, aspektą, kurį vėliau Jonas Paulius II konkrečiai įvardija, kalbėdamas apie kūrybos paskirtį ir menininko atsakomybę. Taip *gėrio* sąvokai suteikiamas veiklos aspektas. *Gėris* ne tik „glaudžiasi“ grožyje, ne tik „reiškiasi“ per grožį, bet ir turi galia, kuri duoda vaisių.

Šeštame laiško menininkams skyriuje aptariamas menininko „dvasinei akiai“ matomas grožis, atskleidžiantis dar vieną *grožio* funkciją. Rašoma, kad *grožis* yra tobulumo spindesio (šviesos bedugnės) atšvaitas bei – žvilgsnis į vidinį tikrovės grožį. Taigi, be regimojo grožio, matomo kūno akimis, dar yra vidinis daiktų grožis, matomas „sielos akimis“, kuris atšviečia tobulumo spindesį. Tobulumas, šviesos bedugnė – dvasinio, dieviškojo pasaulio realybė. Tobulumas, beribiškumas – Dievo būties savybės² (žr. *KBK* 1997; *V o r g r i m l e r* 2003, 137). Kaip viena Dievo veiklos savybių išskiriamas gėris. Dievo savybės atskleidžia Dievo esmę, t. y. tai, kas Dievas yra. Šventajame Rašte Dievas atskleidžia savo vardą: „Aš esu kuris esu“ (Iš 3, 14), t. y. tikroji realybė (plg. žmonės – nesantys patys savaime, bet pašaukti į būti). Dievas – tikrasis Grožis, Gėris, Tobulumas. Išorinis ir vidinis materialaus pasaulio grožis – Gėrio, Grožio ir Tobulumo atšvaitas. Per jį – žemės grožį – galime pažvelgti į vidinį Tikrovės grožį, t. y. Dievą. Skirtumas tarp vidinio ir išorinio materialaus pasaulio grožio yra tas, kad vidinis daiktų gro-

¹ Galime išvelgti sąsajas su Sakramentu, kuris yra „regimas Dievo malonės ženklas“ (*KBK* 265–353). *Grožis* – regimas *gėrio* ženklas.

² Dievo savybes, būdingas Jam dėl Jo kaip Dievo prigimties, įkūnija Jo tobulumas. Iš to išvedamos Dievo būties ir veiklos savybės. Būties savybėmis laikoma: aseitetas, vientisumas, begalybė, nekintamumas, transcendencija, vienatimumas, buvimas tiesa ir buvimas asmeniu. Kaip veiklos savybės minimi: visažinystė, išmintis, meilė, gėris, laisvė, šventumas, teisingumas, gailėstingumas, visagalybė, ištikimybė (*V o r g r i m l e r* 2003, 137).

žis yra tiesioginis žvilgsnis į Tobulumą, o išorinis – Tobulumo raiška; rankomis kuriamas grožis – Tobulumo atvaizdas. Tiek raiška, tiek atvaizdas tobulumo atžvilgiu yra riboti, t. y. perteikiantys ne visą, bet tik dalį realios tikrovės. Todėl, anot popiežiaus, „Atvaizdas gerbiamas ne dėl jo paties, jis yra vaizduojamojo objekto nuoroda“ (Nr. 7).

Grįždami prie ankstesnėje pastraipoje nagrinėtos minties, kad gėrio galia glaudžiasi grožio prigimtyje, randame gilią išvalgą, kad Dievas nėra atsitolinęs nuo savo kūrinijos, bet aktyviai joje veikia kaip tas, kuris turi galią. Idėja, kad Dievas veikia per grožį, atskleidžia autoriaus Dievo sampratą, kuri atliepia Šventajame Rašte išreikštą mintį. Senajame Testamente Dievo galybės didingumas išreiškiamas mirties baime (žr. Iš 3, 6). Norėdamas apsaugoti, Dievas žmogui pasirodo ne visa savo galybe, o degančiame erškėčių krūme (Iš 3, 2), vėjelio dvelkime (Pr 3, 8), švelnios tylos balse (1 Kar 19, 12). Jono Pauliaus II pasitelkta mintis, kad Dievo galia glaudžiasi grožyje, atskleidžia Dievo buvimo ir veikimo menininko veikloje ypatumą, kuris vėlesniuose skyriuose aiškiai įvardijamas ir išsamiai aptariamasis.

6 laiško skyriuje rašoma, kad „kiekviena tikra meno forma“ yra „takas į giliausiąją žmogaus ir pasaulio tikrovę“ (Nr. 6). Vadinas, menu kuriamo grožio (arba – atvaizdo) funkcija – aiškinti žmogaus ir pasaulio egzistencijos esmę ir prasmę. Todėl Jonas Paulius II grožio meną sieja su „auklėjimo menu“ (Nr. 4). Didaktinė meno funkcija šiais „meną dėl meno“ aukštinančiais laikais nėra populiarūs ir ją išryškinus ar net pamirėjus reikia tikėtis aštrios kritikos ir nepritarimo. Tuo tarpu popiežius, kalbėdamas apie didaktinę meno funkciją³, vartoja tokius žodžius, kaip: „iškilus“, „vertingas“, „gražus“, „turtas“, „išskirtinis“, „gėris“. Gali būti kuriamas menas dėl meno, kiekvienas turi laisvą pasirinkimą (žr. *KBK* 1705). Bet *gėris*, kurį aptarėme, neatsiejamas nuo tiesos. Tiesa gali būti tik viena, todėl popiežius gali pasirodyti kategoriškas: tik „garantuojantis asmens augimą bei bendruomenės vystymąsi“, tik vykdamas „išskirtinę socialinę tarnybą bendrojo gėrio labui“ (žr. Nr. 4), menas yra „regima gėrio apraiška“ ir „tobulumo spindesio atšvaitas“. Kitais žodžiais tariant, tik toks menas yra tikrasis menas – šedevras, tik toks menas turi išliekamąją vertę. Popiežius pateikia konkrečius pavyzdžius (žr. Nr. 6–9).

Pirmuosiuose (ir vėlesniuose) Jono Pauliaus II laiško skyriuose svarstymai apie gėrio, grožio, tiesos santykį ir raišką meninėje kūryboje atlieka keletą funkcijų: perteikia sąvokos „atvaizdai“, atspindinčios kūrinijos tikrovę, reikšmę; įvardija pagrindines teologines tiesas apie Kūrėją ir kūriniją, kartu puošnia, metaforine kalba parengia skaitytoją vėlesniuose skyriuose pateiktiems detalesniems paaiškinimams.

³ „Visuomenei reikia menininkų <...>, garantuojančių asmens augimą bei bendruomenės vystymąsi tokia iškilia meno forma, kokia yra „auklėjimo menas“. Kiekvienos tautos plačioje kultūros panoramoje menininkai turi savo vietą. Paklūsdami savo įkvėpimui ir tikrai kurdami vertingus ir gražius kūrinis, jie net tik praturtina kiekvienos tautos bei visos žmonijos paveldą, bet ir vykdo išskirtinę socialinę tarnybą bendrojo gėrio labui“ (J o n a s P a u l i u s II 1999, Nr. 4).

Meninės kūrybos savybės

Aptardamas meninę kūrybą, Jonas Paulius II įvardija, ką Kūrėjas suteikia menininkui per kūrybą, t. y. kokią dvasinę ir praktinę naudą menininkas įgyja imdamasis kūrybos; kaip menininką praturtina pati kūryba, jos procesas, kokias naujas galimybes suteikia; ir kokia yra žemiškosios kūrybos užduotis, įpareigojanti atsakomybei. Tuo remdamiesi, išskyrėme 3 kūrybos savybes apibūdinančias kategorijas, tai: a) kūryba kaip duotybė, b) kūrybos teikiama malonė ir c) kūrybos prasmė (atsakomybė). Kiekvienai kategorijai priskirtas Jono Pauliaus II mintis suskirstėme mažesniais reikšminiais vienetais pagal jose išreikštą turinį (žr. 2 lentelę).

2 lentelė

Kūrybos apibūdinimas Jono Pauliaus II laiške

Kategorija	Subkategorija	Jono Pauliaus II mintis
Kūryba kaip duotybė	Dovana	„Menas jam (menininkui – aut. past.) teikia naują matmenį bei išskirtinį raiškos būdą dvasiškai augti“ (Nr. 2). Skatina dėkoti šlovės himnu (Nr. 1, 2).
	Talentas	gėrį daryti regimą (Nr. 3), pamatyti tobulumą ir išreikšti jo atspindį (Nr. 6).
	Įkvėpimas	Šv. Dvasios dvelkimas (Nr. 6).
Kūrybos teikiama malonė	Galimybė	galimybė patirti transcendentinį Absoliutą (Nr. 1, 15).
	Pašaukimas	padeda įvykdyti užduotį, yra kelias užduočiai įvykdyti (Nr. 1–4). Skirtas per talento dovaną (Nr. 3).
	Bendravimas	Kalba ir bendravimas su kitais (Nr. 14). Dvasingumas (Nr. 4).
	Dalyvavimas slėpinyje	Dievo kūrimo slėpinio aidas (Nr. 1, 5).
Kūrybos prasmė (atsakomybė)	Užduotis	a) teikti pavidalą savo žmogiškajai būčiai (Nr. 1), b) valdyti visatą (Nr. 1).
	Tarnyba	vaisius – tarnavimas artimui ir visai žmonijai (Nr. 3, 4, 11).
	Bendrasis gėris	„dvasingumas“ prisideda prie tautos gyvenimo ir atgimimo (Nr. 4).

Kūryba kaip duotybė. Popiežius rašo, kad „<...> dieviškasis Menininkas perduoda žmogiškajam transcendentinės išminties kibirkštį pašaukdamas jį dalyvauti savo galioje kurti“ (Nr. 1). Būdamas Dievo dovana, kūryba duoda (teikia) menininkui tam tikrų gebėjimų. Visų pirma – dvasiškai augti („Menas teikia <...> išskirtinį raiškos būdą dvasiškai augti“ (Nr. 2), ir už tai dėkoti („dėkoti ir <...> kelti Dievop šlovės himną“ (Nr. 1). Dvasinio augimo raida atsiskleidžia popiežiaus pamąstyme

apie kūrybos dovaną. Jonas Paulius II aiškina, kad kūrybos kaip dovanos suvokimas skatina žvelgti į save ir išimastyti (Nr. 1); save suvokti (Nr. 1) ir būti savo gyvenimo architektu (Nr. 2). Visi šie veiksmai (1. žvelgimas į save, 2. išimastymas, 3. savęs suvokimas, 4. buvimas savo gyvenimo architektu) gali būti suprasti kaip keturios dvasinio augimo pakopos. Kaip žengimo kiekviena išvardyta pakopa pasėkmė, teologine kalba tariant – vaisius (žr. Nr. 3), o iš dalies ir dvasinio augimo sąlyga, įvardijamas dėkojimas: „<...> juo labiau menininkas suvoks „dovaną“, kurią turi, tuo labiau jis jausis skatinamas <...> dėkoti ir <...> kelti Dievop šlovės himną“ (Nr. 1). Pasirinkdamas žodžių junginį „kelti šlovės himną“, autorius tiesiogiai kreipia skaitytojo mintį į Šventąjį Raštą⁴, ypač – Psalmes⁵ ir leidžia dėkojimą sieti su nuostaba⁶, džiaugsmu⁷, viltimi⁸, entuziazmu⁹. Nes žvilgsnis į save ir išimastymas veda link savęs kaip Dievo paveikslo, taip pat – kaip dieviškosios Dvasios šviesos ir jėgos dalininko suvokimo (žr. *KBK* 33, 1701, 1704). Toks suvokimas skatina būti savo gyvenimo architektu, nes, kaip rašoma Katalikų bažnyčios katekizme, „Protu jis [žmogus] pajėgus suprasti Kūrėjo nustatytą pasaulio tvarką, o valia – pats siekti tikrojo gėrio“ (*KBK* 1704). Šis žinojimas ir skatina nuostabą, džiaugsmą, viltį, entuziazmą, kurie išreiškiami Dievop keliamu šlovės himnu (žr. A u g u s t i n a s, 1.1.1.). Dievop keliamas šlovės himnas yra ir pati kūryba.

Tačiau popiežius pastebi, kad kūryba ne visada kyla iš minėto žinojimo ir ne visada juo remiasi. Todėl, pabrėždamas dvasinio augimo svarbą, autorius įvardija skirtumą tarp moralinio ir meninio aspektų: „Todėl menininkas geba pagaminti objektą, tačiau tai dar nieko nesako apie jo moralines nuostatas. Juk čia kalbama ne apie savęs, savo asmenybės formavimą, bet tiktai apie vaisingą kūrybinių galių taikymą, suteikiant estetinį pavidalą proto sugalvotoms idėjoms“ (Nr. 2).

Šioje laiško vietoje turbūt labiausiai išryškėja Dievo duotos laisvės tema: Kūrėjo suteiktas kūrybos talentas nėra atimamas, net jei naudojamas ne pagal paskirtį. Kitaip tai nebūtų laisvė. Tačiau svarbu paminėti, kad popiežius šiuo klausimu išryškina kelias tiesas:

1. Dieviškojo Menininko pasitikėjimą žemiškaisiais menininkais, atsiskleidžiantį jau pirmose laiško eilutėse.
2. Kūryba yra neatsieta nuo įkvėpimo, kuris, kaip aiškina Jonas Paulius II, yra ne kas kita, kaip Šventosios Dvasios dvelksmas (Nr. 6). Todėl kiekvienas Meno šedevras, net jei pats menininkas to nesiekė ar nepripažįsta, yra atšvaitas dieviškosios tikrovės.

⁴ „Kalbėkitės psalmių, himnų bei dvasinių giesmių žodžiais, giedokite ir šlovinkite savo širdyse Viešpatį“ (Ef 5, 19).

⁵ „Juk Dievas yra visos žemės karalius, – giedokite jam šlovės himną!“ (Ps 47, 8).

⁶ „Pasakokite apie jo šlovę tautoms, apie jo nuostabius darbus visiems žmonėms“ (1 Kr 16, 24).

⁷ „<...> kad dėkotume tavo šventajam vardui ir džiūgautume tavo šlovėje“ (1 Kr 16, 35).

⁸ „Šlovė Dievui, mūsų Viešpaties Jėzaus Kristaus Tėvui, kuris iš savo didžio gailėstingumo Jėzaus Kristaus prisikėlimu iš numirusių yra atgimęs mus gyvai vilčiai“ (1 Pt 1).

⁹ „Dėkodami ženkite pro jo vartus, į jo kiemus su šlovės giesme. Dėkokite jam, šlovinkite jo vardą“ (Ps 100, 4).

3. Tikroji kūrybos talento paskirtis ir atsiskleidimo sąlyga – gėrį daryti regimą (Nr. 3); pamatyti tobulumą ir išreikšti jo atspindį (Nr. 6). Šioje tiesoje ryškus mūsų jau minėtas didaktinis aspektas, kuris neatsiejamas nuo profesionalios kūrybos. Tai kyla iš dieviškosios žmogaus prigimties. Galima ją neigti, bet nėra galimybės gyventi pagal kitus dėsnius. Tai labai paprastai yra išaiškinęs vienas JAV teologų F. J. Sheedas (1947): dvasinis gyvenimas turi dėsnius taip pat, kaip ir fizinis (įkvėpę į plaučius oro užspringsime). Nepaisydamas šių dėsnių žmogus žaloja save. Todėl vietomis griežtas galys pasirodyti popiežiaus Jono Pauliaus II tonas iš tiesų yra tiesos sakymas, jos nedangstant gražiais posakiais ar noru išlikti populiariam.

Kūrybos teikiama malonė. Kūryba Jono Pauliaus II laiške pristatoma kaip malonė, tačiau kūryba taip pat yra ir tai, per ką reiškiasi malonė. Malonė *KBK* aiškina kaip „Dievo palankumas, nenupelnytai teikiama pagalba, kad atsilieptume į Jo šaukimą: taptume Dievo vaikais, Jo įvaikiais, dieviškosios prigimties, amžinojo gyvenimo dalininkais. Malonė yra dalyvavimas Dievo gyvenime, įveda mus į vidinį dieviškosios Trejybės gyvenimą“ (*KBK* 1996–1997). Malonę patirti transcendentinį Absoliutą, pagal Jono Pauliaus II laišką menininkams, teikia kūryba (Nr. 1, 15). Ši kūrybos teikiama malonė svarbi dėl dviejų priežasčių. Pirmąją iš dalies jau atskleidėme: per kūrybą menininkas dalyvauja Dievo kūrimo slėpinyje, tampa Dievo bendraautoriumi, sava kūryba valdančiu jam patikėtą pasaulį (Nr. 1, 5). Vien transcendentinės patirties tam nepakanka. Todėl per kūrybą taip pat pasireiškia pašaukimas bei misija, padedantys, rodantys kelią užduoties įvykdymui (Nr. 1–4). Kiekvienas žmogus gyvenime atlieka tam tikrą užduotį. Talento supratimas padeda šią užduotį suprasti, rasti kelius jai įvykdyti. Pašaukimas padeda atpažinti ir puoselėti duotą talentą (Nr. 3). Šio talento dėka menininkas dalyvauja Dievo kūrimo slėpinyje.

Toliau, kalbėdamas apie kūrybą, Jonas Paulius II konstatuoja, kad kūryba skatina bendravimą, nes kūriniu menininkas atskleidžia „savo paties asmenybę“ (Nr. 2), „kalba ir bendrauja su kitais“ (Nr. 2), dvasingumu prisideda „prie tautos gyvenimo ir atgimimo“ (Nr. 4). Šios mintys skatina pasvarstyti, ką iš tiesų reiškia „būti Dievo bendraautoriumi“ ir „valdyti pasaulį“. Kūrybos kaip skatinančios bendravimą aptarimas leistų manyti, kad bendraautorystė ir valdymas tiesiogiai siejami su tarpasmeniniais santykiais. Šventajame Rašte tarpusavio santykiams skiriama itin daug dėmesio. Pavyzdžiui, į klausimą: „Koks įsakymas yra didžiausias Įstatyme?“ Jėzus atsako: „Mylėk Viešpatį, savo Dievą, visa širdimi, visa siela ir visu protu <...> Antrasis – panašus į jį: „Mylėk savo artimą kaip save patį“ (Mt 22, 36–39). Tarpusavio santykiai iškeliami į pirmą vietą. Jono Pauliaus II laiške, kaip ir Šventajame Rašte, brėžiamos dvi santykių linijos: vertikaloji (Žmogus – Dievas) bei horizontalioji (žmogus – žmogus). Horizontaliesiems santykiams skiriama didelė reikšmė, nes jie sudaro sąlygas saviraiškai, prisideda prie tautos gyvenimo ir atgimimo. Tačiau jie tiesiogiai priklauso nuo vertikaliųjų, apibrėžtų pirmajame įsakyme. Jie (vertikalieji santykiai) pirmiausia aptarti ir Jono Pauliaus II laiške menininkams. Tad antroji priežastis, daranti kūrybos teikiamą malonę ypač svarbią, yra santy-

kio su Dievu atradimas. Santykio, kuriame žmogus – menininkas yra pirmiau mylimas, nei pats pradeda mylėti ir tampa bendraautoriu: „Su meilės kupinu paslaugumu dieviškasis Menininkas perduoda žmogiškajam transcendentinės išminties kibirkštį pašaukdamas jį dalyvauti savo galioje kurti“ (Nr. 1).

Kūrybos prasmė (atsakomybė). Kūryba teikia prasmę, taip pat – tam tikrą atsakomybę, kurią jau gana išsamiai aptarėme. Kūrybos teikiama užduotis: teikti pavidalą savo žmogiškajai būčiai (Nr. 1) ir valdyti visatą (Nr. 1). Kūryba Jono Pauliaus II „Laiške menininkams“ aptariama ir kaip tarnyba (įsipareigojimas) – tarnauti artimui ir visai žmonijai (Nr. 3, 4, 11) dėl bendrojo gėrio (Nr. 4). Tarnavimas, kaip parodo laiško autorius, nėra priešingas meno pasaulyje vertinamam individualizmui ir nepriklausomybei. Jau rašėme apie Dievo teikiamą laisvę pasirinkti. Jono Pauliaus II laiške atsispindi ir teologijoje išsamiai išgvildenta mintis, kad būtent vienijamasis su Kūrėju teikia žmogui tikrąjį individualumą¹⁰ ir nepriklausomybę¹¹.

Kita vertus, kadangi Dievas yra pirmasis mylintysis, galime, interpretuodami Jono Pauliaus II žodžius, teigti, kad kūryba yra žmogui duotas milžiniškas laukas iš Dievo patirtos meilės raiškai (žr. Nr. 1).

Menininko kaip „atvaizdo“ charakteristika

Jono Pauliaus II „Laiške menininkams“ gausu epitetų. Jie –

- Genialūs grožio architektai (Nr. 1);
- Ieškantys grožio epifanijų (dedikacija);
- Besižavintys savo įkvėpimo kūrinium (Nr. 1);
- Imlūs visoms tikrovės vidinio grožio apraiškoms (Nr. 6);
- Visuotinio troškimo būti išganytiems balsas (Nr. 10).

Menininkai yra tie, kurie visada ieško palėptos daiktų prasmės (Nr. 13); trokšta išreikšti neišreiškiamybės pasaulį (Nr. 13); suvokia idėją (išreiškia gerį per grožį, sujungtą su tiesa) ir suteikia jai pavidalą meno kūrinyje (Nr. 7, 15). Kaip jau minėjome ir anksčiau, visa tai – didesniai bendram gėriui. Todėl popiežius pabrėžia, jos menininkas yra visuomenės (ir Bažnyčios) dalis, turinti vietą ir paskirtį visuomenėje (Nr. 3, 4, 12), padedanti kūrinijai eiti link savo atbaigimo.

Pagrindinė menininko misija – suteikti esamybei formą ir reikšmę (Nr. 1). Dievas sukūrė būtį ir pavedė žmogui „regimąjį pasaulį kaip milžinišką lauką, kur galėtų reikštis žmogaus išradinumas“. Kaip rašoma „Katalikų Bažnyčios Katekizme“, „Kūrinija <...> iš Kūrėjo rankų išėjo nevysiškai užbaigta“ (KBK 302), „Dievas leidžia žmonėms <...> kad jie kuo darniau atbaigtų kūrimo darbą, siekdami savo ir kitų žmonių gerovės“ (KBK 307). Visi žmonės dalyvauja atbaigiamajame kūrybos darbe, tačiau menininkai, anot popiežiaus, yra tie, kurie suteikia esamybei, t. y. Dievo sukurtai būčiai, formą ir reikšmę. Tampa tarsi tarpininkais tarp Dievo ir žmogaus, nes žvelgdamas į meno kūrinį žmogus grožyje ir per grožį gali

¹⁰ Tai išsamiai yra aprašęs danų filosofas S. Kierkegaardas veikale „Baimė ir drebėjimas“.

¹¹ Šią temą vystė pirmieji Bažnyčios Tėvai šv. Augustinas, T. Akviniėtis ir kt. teologai, nagrinėję blogio problemą.

atpažinti gėrį ir tiesą (Nr. 7, 15) – amžinybės, dieviškosios tikrovės blyksnį, kuri menininkas pastebėjo kūrybos pradžioje.

J. Riccardo, analizuodamas popiežiaus pateiktą menininko kaip Dievo Kūrėjo atvaizdo charakteristiką, šalia Dievo, esančio vienatiniu Kūrėju, ir menininko kaip amatininko ribotumo išryškina dar vieną svarbų pastebėjimą: „tai, kas padaryta, atskleidžia kai ką apie patį darytoją“ (R i c c a r d o 2000). Būtent „Menine kūryba, kaip teigiama laiško pradžioje, žmogus labiau negu kitaip atsiskleidžia kaip „Dievo (Kūrėjo) atvaizdas“ (Nr. 1). Todėl tai, ką sakėme pirmame šio straipsnio skyriuje apie atvaizdus, apibūdina pačius menininkus ir kaip kūrinius, ir kaip Dievo užduoties vykdytojus:

1. „Dievas apžvelgė visa, ką buvo padaręs, ir iš tikrųjų matė, kad buvo labai gera“ (Pr 1, 31). Menininkas yra tai, kas gera – gėris. Pabrėžiama besąlygiška vertė ir orumas. Kartu tai nurodo menininko laikyseną savo sukurto meno atžvilgiu (žr. R i c c a r d o 2000).
2. „Grožis – regima gėrio apraiška, lygiai kaip ir gėris yra metaforinė grožio sąlyga“. Menininko kuriamas vidinis (asmenybės) ir išorinis (meno) grožis yra gėrio, kuriuo yra jis pats, kaip kūrinys, apraiška. Gėris reiškiasi tiek, kiek jo turima (kuriant savo asmenybę). Todėl galima sakyti, jog kūrinys yra tiek gražus, kiek gėrio išreiškia. Kitais žodžiais tariant, meno kūrinys tiek talpina savyje ir reiškia grožio, kiek grožio (gėrio) turi jį kuriantysis – menininkas.
3. „Gėrio galia rado prieglobstį grožio prigimtyje“. Menininko asmens gėris įgyja galią jo kuriamame grožyje. Todėl meno kūriniumi išreikštas vidinis kuriančiojo gėris turi galią paveikti tą, kuris šiuo menu grožisi.
4. „Tobulumo spindesio (šviesos bedugnės) atšvaitas“. Menininkas talpina savyje gėrį, nes pats yra tobulumo spindesio atšvaitas – Dievo atvaizdas. Kuriamas grožis meno kūrinyje turi galimybę atspindėti Kūrėją, kurio atvaizdą menininkas turi savyje.
5. „Žvilgsnis į vidinį tikrovės grožį“. Menininko asmenybė – žvilgsnis į vidinį tikrovės (dieviškosios) grožį. Kaip Kūrėjo bendraautoris menininkas taip pat yra vidinio tikrovės grožio dalininkas ir paveldėtojas (žr. 2 Pt 1, 4; Ef 3, 6; Žyd 6, 4).
6. „Atvaizdas gerbiamas ne dėl jo paties, jis yra vaizduojamojo objekto nuoroda“. Menininkas yra vaizduojamojo objekto nuoroda, todėl Jonas Paulius II rašo, kad menininkas, būdamas atspindžiu, yra ribotas: „Niekas už tikrą menininką nėra labiau pasirengęs pripažinti savo ribų <...>“ (Nr. 6).
7. „Takas į giliausiąją žmogaus ir pasaulio tikrovę / aiškinantis žmogaus egzistencijos prasmę“. Menininkas atskleidžia „giliausią žmogaus ir pasaulio tikrovę“ (Nr. 6), suteikia formą ir reikšmę ir taip dalyvauja pasaulio valdyme, aiškina žmogaus egzistencijos prasmę.
8. „Auklėjimo menas“. Menininkas turi teikti „pavidalą nuostabiai savo paties žmogiškosios būties „medžiagai“ (Nr. 1). „Iš savo gyvenimo jam privalu padaryti meno kūrinį, šedevrą“ (Nr. 2). Menininkas „suvokia pareigą šį talentą ne švaistyti, bet ugdyti, idant jis tarnautų artimui ir visai žmonijai“ (Nr. 3). Todėl

menininkas „<...> turi dirbti nepasiduodamas tuščios garbės siekimui ar pigaus populiarumo troškimui, nekalbant jau apie galimą asmeninę naudą“ (Nr. 4).

Iš to, ką pasakėme, aišku, jog menininko kūryba nėra autentiška, savaiminė, priklausanti tik nuo menininko gabumų ir įdėto darbo. „<...> visoje kūrybinių veikloje veikia ir Dievas. Jis yra pirmoji Priežastis, veikianti antrinėse priežastyse ir per jas“ (KBB 308). Viduramžių teologas Tomas Akviniėtis savo raštuose taip pat teigia, kad kiekvienoje žmogaus veikloje veikia pats Kūrėjas. Anot minėto teologo, žmogus yra ne tik panašus į Dievą, bet savo veikloje yra tiesiogiai Dievo remiamas: „Kai kokia nors žmogaus veikla įgyvendinama, tai yra ženklas, kad Dievo apvaizda buvo kartu su juo“ (cit. iš B a g d a n a v i č i u s 1997, 82). Taigi „Žemiškasis kūrybos procesas yra Dievo Kūrinių tęsinys arba Dievo žodžio perdavimas“ (R a t n i k a i t ė 2011, 113). Šią tiesą Jonas Paulius II išreiškia poetiškais žodžiais: „Prižiūrėdamas slėpiningus, Visatą valdančius dėsnius, dieviškasis Dvasios Kūrėjas dvelksmas susitinka su žmogaus dvasia ir išjudina kūrybines galias. Ji pasiekia žmogų per savotišką vidinį nušvitimą, suvienijantį polinkį gėriui ir grožiui ir sužadina jo proto bei širdies jėgas įgalindama jį suvokti idėją ir suteikti jai pavidalą meno kūrinijje“ (Nr. 15). Pats žmogaus noras ką nors daryti, remiantis T. Akviniėčio samprotavimais, yra kažkas dieviško. Todėl net Dievą neigiančio menininko sukurtas meno šedevras yra Šventosios Dvasios įkvėpimo ir dangiškojo Menininko bendradarbiavimo vaisius. Ši mintis atskleidžia ir dar vieną svarbią tiesą, apie kurią kalba Jonas Paulius II: kuriantis menininkas, nepriklausomai nuo jo nuostatų, abejonių, tikėjimo, moralumo ir kt., patiria „malonės momentus“ (Nr. 15), o tai reiškia, kad Dievas nepaliauja į jį kreiptis „su meilės kupinu paslaugumu“ (Nr. 1).

Išvados

Sąvokos „atvaizdai“ reikšmė Jono Paulius II laiške atsiskleidžia įvardijus pagrindines teologines tiesas bei svarstymuose apie gėrio, grožio, tiesos sąsajas. Regimasis pasaulis yra transcendentinės realybės raiškos laukas. Nematomas gėris reiškiasi per matomą grožį ir yra jo metaforinė sąlyga. Gėris yra vienas Dievo atributų. Žemiškieji atvaizdai, ypač vidinis jų grožis, atspindi pirminę realybę, yra nuoroda į nesukurtą realybę. Per regimąjį grožį, t. y. per „atvaizdus“, Dievas dalyvauja ir veikia kūrinijoje.

Ypatingas neregimosios realybės atspindys yra meninė žmogaus kūryba. Laiške įvardijamos trys kūrybos kaip reiškinių savybės. Pirmą – kūryba yra duotybė, t. y. dovanota Kūrėjo, suteikianti menininkui gebėjimus, dvasinę ir praktinę naudą, todėl skatinanti šlovinti, tačiau neatimanti laisvės ir pasirinkimo galimybių. Antra – kūrybos metu menininkas dieviškosios malonės dėka praturtėja dvasiškai, įgyja naujų galimybių. Per kūrybos teikiamą malonę atrandamas santykis su Dievu, kuriame žmogus yra pirmiau mylimas, nei pats pradeda mylėti ir tampa Kūrėjo bendraautoriumi. Trečioji kūrybos savybė įpareigoja konkrečioms užduotims, t. y. tarnauti artimui ir visai žmonijai dėl bendrojo gėrio.

Menininkas taip pat yra kūrinys, giliausiaja savo esme – atspindys dieviškojo Menininko. Todėl žmogaus kūryba nėra autentiška, savaiminė, priklausanti tik nuo menininko gabumų ir įdėto darbo. Žemiškasis kūrybos procesas yra Dievo kūrinijos tęsinys arba Dievo žodžio perdavimas. Pats žmogaus noras ką nors daryti yra kažkas dieviško. Todėl net Dievą neigiančio menininko sukurtas meno šedevras yra Šventosios Dvasios įkvėpimo ir Dievo Kūrėjo bendradarbiavimo vaisius. Kuriantis menininkas, nepriklausomai nuo jo nuostatų, abejonių, tikėjimo, moralumo ir kt., patiria malonės momentus.

Literatūra

- A u g u s t i n a s 2004 – Aurelijus Augustinas, *Išpažinimai*, Vilnius: Aidai.
- B a g d a n a v i č i u s 1997 – Vytautas Bagdanavičius, *Tomo Akviniečio dorovės filosofija*, Vilnius: Logos.
- B e n e d i c t X V I 2009 – Benedict XVI, Meeting with artists, [prieiga internete: <http://www.vatican.va/holy_father/benedict_xvi/speeches/2009/november/documents/hf_ben-xvi_spe_20091121_artisti_en.html>, žiūrėta 2014-03-31].
- J o n a s P a u l i u s I I 1999 – Jonas Paulius II, „Laiškas menininkams“, *www.lcn.lt* [prieiga internete: <http://www.lcn.lt/b_dokumentai/kiti_popieziaus/laiskas_menininkams.html>, žiūrėta 2012-02-04].
- K a l a v i n s k a i t ė 2011 – Danutė Kalavinskaitė, „Šiuolaikinė bažnytinė muzikinė lietuvių kūryba: funkcionalumas, meniškumas ir sakralumas“, [prieiga internete: <http://senas.vdu.lt/Leidiniai/SOTER/soter_39.pdf#page=129>, žiūrėta 2014-03-31].
- KBK – Katalikų Bažnyčios Katekizmas*, Kaunas: Tarpdiecezinė katechetikos komisijos leidykla, 1997.
- R a t n i k a i t ė 2011 – Inesė Ratnikaitė, „Menininko kaip Kūrėjo „paveikslo“ santykis su dvasingumu“, *Dvasingumas žmogaus pasaulyje*. Kolektyvinė monografija (parengė Jonas Kievišas, Rimantė Kondratienė), Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 112–124.
- R i c c a r d o 2000 – John Riccardo, The Artist as Image of God as Creator, [prieiga internete: <<http://www.christendom-awake.org/pages/mshivana/riccardo.html>>, žiūrėta 2014-03-31].
- S h e e d 1947 – Francis Joseph Sheed, *Theology and Sanity*, London: Sheed and Ward.
- Š R – *Šventasis Raštas*, Vilnius: Katalikų pasaulio leidiniai, 2009.
- T Ž Ž – *Tarptautinių žodžių žodynas*, Vilnius: Alma littera, 2004.
- V o r g r i m l e r 2003 – Herbert Vorgrimler, *Naujasis teologijos žodynas*, Kaunas: Katalikų interneto tarnyba.
- W y n n 2002 – Mark Wynn, Some Comments on John Paul’s Letter to Artists, [prieiga internete: <<http://muse.jhu.edu/journals/log/summary/v005/5.3wynn.html>>, žiūrėta 2014-03-31].

Inesė Ratnikaitė

„Atvaizdai“ ir jų kūryba popiežiaus Jono Pauliaus II „Laiške menininkams“

S a n t r a u k a

Pagrindinės sąvokos: *Kūrėjas, dieviškasis Menininkas, menininkas, gėris, grožis, tiesa, atvaizdas, menas, kūryba.*

Popiežiaus Jono Pauliaus II tekstai patrauklūs savo tikslia, turtinga minties raiška, atveriančia galimybes atrasti ir pasidžiaugti giliaisiais teksto klodais. Pastarieji išryškėja įsigilinus į teksto žodžių prasmę ir vietą, išsiskaičius į tikslingai parinktų žodžių junginių perteikiamas sąsajas su kitais tekstais. „Laiškas menininkams“ iš kitų išsiskiria puošnumu ir vaizdingumu, metaforine kalba, pakylėtu stiliumi. Laiškas parašytas dialogo forma, kuria autorius pasinaudoja perteikdamas pagrindinį Katalikų bažnyčios mokymą apie pasaulio ir žmogaus sukūrimą, pašaukimą bei misiją; tiesą, gėrį ir grožį; Kūrėjo ir kūrinijos santykį; menininko ir meno išskirtinumą, paskirtį, kartu – įsipareigojimus.

„Laišką menininkams“ Jonas Paulius II pradeda vaizdingu kreipiniu, išreiškiančiu pasigėrėjimą, pasididžiavimą ir pasitikėjimą tais, kuriuos dieviškasis Menininkas pasirinko savo bendraautoriais. Jau pirmąją laiško eilutę autorius pradeda kalbą apie kūrybą ir meną, dieviškąjį Kūrėją ir menininką. Išplėtotos gėrio ir grožio kategorijos suteikia minčiai gilesnę raišką: 1) visa, kas sukurta Dievo, yra gera; 2) gėris reiškiasi per grožį ir yra metaforinė grožio sąlyga; 3) gėris ir grožis atspindi savo Kūrėją, yra Kūrėjo atvaizdas. Taigi, tik toks kūrinys (menas), kuris yra regima gėrio apraiška, o tai reiškia, atlieka didaktinę funkciją, yra Tobulumo atvaizdas ir turi išliekamąją vertę.

Apžvelgdami tai, ką Jonas Paulius II „Laiške menininkams“ rašo apie kūrybą, išskyrėme tris kūrybos aspektus: 1) kūryba yra dovana, liudijanti dieviškojo Menininko pasitikėjimą žemiškaisiais, neatsiejama nuo įkvėpimo, teikiamo Šventosios Dvasios, ir todėl turi galią atspindėti dieviškąją tikrovę bei reiškiasi per talentą gėrį daryti regimą; 2) per kūrybą reiškiasi Dievo malonė, padedanti menininkui dalyvauti Dievo kūrimo slėpinyje per Dievo meilės patirtį; 3) kūryba yra žmogui duotas milžiniškas laukas iš Dievo patirtos meilės raiškai.

Menininkas, būdamas paslėptos daiktų prasmės ieškotojas, trokštantis išreikšti neišreikšiamybės pasaulį, suvokia gėrį bei tiesą ir ją išreiškia per grožį meno kūrinyje. Taip jis, anot Jono Pauliaus II, atsiskleidžia kaip Dievo atvaizdas, todėl patiria malonės momentus, o Dievas nepaliauja į jį kreiptis su meilės kupinu paslaugumu.

Inesė Ratnikaitė

“Images” and their Creative Work in the Letter of Pope John Paul II to Artists

S u m m a r y

Keywords: *Creator, Divine artist, artist, good, image, beauty, truth, art, artistic creativity.*

The texts of John Paul II are attractive because of their exact and rich expression of thought, opening the opportunity to discover and enjoy the deep layers of the text. They become understandable by going deep into the meaning of the words and their place in the text, and by understanding purposefully chosen phrases and their conveyed links with other texts. The “Letter to Artists” distinguishes from others by the splendour of imagery, figurative language, and uplifted style. The letter is written in a dialogical form, which the author makes use of to convey the basic teaching of the Catholic Church about the creation of world and of man, their vocation and mission, Truth, Goodness and Beauty, relationship between Creator and creation, uniqueness of the artist and the art, its function, and obligations.

The “Letter to Artists” begins by the imaginative application, expressing admiration, pride and confidence in those whom divine Artist has chosen as His co-authors. The categories of Goodness and Beauty provide a deeper expression of the idea: 1) everything that is created by God is good; 2) Goodness is manifested through the beauty and is the metaphorical condition of beauty; 3) Goodness and Beauty are images of God. Thus, only the work (art), which is a visible expression of the good, which is meant to perform a didactic function, is an image of perfection and has lasting value.

By reviewing what John Paul II writes about art, we have highlighted three aspects of creation: 1) the artistic creativity is a gift that witnesses the confidence of divine Artist to the human artist. The gift is inseparable from the inspiration provided by the Holy Spirit and therefore has the power to reflect the divine reality and to be manifested by the talent to do good visible; 2) God’s grace that expresses itself through artistic creativity helps the artist participate in the mystery of God’s creation through the experience of God’s love; 3) the artistic creativity is a vast field given to man for the expression of love experienced from God.

The artist who is constantly in search of the hidden meaning of things, who desires to succeed in expressing the world of the ineffable, grasps good and truth and expresses it through beauty in the artistic creation, mostly reveals himself as an image of God. The Creator in His turn gives moments of grace, and continues to refer to him with love.

Inesė RATNIKAITĖ
Filosofijos ir antropologijos katedra
Šiaulių universitetas
P. Višinskio g. 38
LT-76352 Šiauliai
[iratnikaite@gmail.com]